

Wat deed Alphons Ariëns na zijn Enschedese periode?

Jan Hinke

De sociaal bewogen priester Alphons Ariëns (Utrecht 1860 – Amersfoort 1928) is vooral bekend van wat hij deed in zijn Enschedese periode. Hij was hier kapelaan van 1886 tot 1901 en organiseerde er de katholieke arbeiders. Wat hij daarna deed, in de resterende 27 jaar van zijn leven, toen hij pastoor was te Steenderen en Maarssen, is minder bekend. In historisch perspectief gezien was die tweede fase van zijn leven minstens zo vruchtbaar. Niet alleen gingen zijn werkzaamheden zich afspelen op een grotere schaal namelijk landelijk, maar ook kregen zijn aanvankelijk vooral politiek-maatschappelijke activiteiten steeds meer een ethische en religieuze dimensie. Aldus bekeken is zijn optreden in Enschede nog maar een begin geweest.

De kiem voor de veronachtzaming van de latere loopbaan van Ariëns ligt al bij zijn vertrek uit Enschede naar het Gelderse dorp Steenderen. Daar werd hij in 1901, in zijn 42e levensjaar, tot pastoor benoemd. Vrij algemeen is dit geïnterpreteerd als een wegpromoveren. Onbewust heeft de mening postgevat, dat Ariëns sindsdien op een zijspoor terecht zou zijn gekomen. Voeg daarbij, dat Ariëns bij alles wat hij deed zich het liefst zo veel mogelijk op de achtergrond hield, en het wordt verklaarbaar, waarom hij in die latere fase, zeker vanuit Twents perspectief gezien, enigszins buiten beeld kon geraken. Dat dit niet terecht is, hoop ik in het navolgende te kunnen aantonen.

Vanuit zijn werkkamer in de pastorieën van zowel Steenderen (1901-1908) als Maarssen (1908-1926) heeft hij het werk, dat hij in Enschede begonnen was, op grotere schaal en op steeds meer terreinen voortgezet. Uiteindelijk, zo moet je concluderen, heeft hij de lijnen uitgezet voor de uitbouw van de katholieke zuil, en is hij de organisator en inspirator geweest van *het Rijke Roomse leven*, die even merkwaardige als opzienbarende ontplooiing van het katholieke leven rond het midden van de vorige eeuw.

Grondlegger van de katholieke zuil

Dat Ariëns uit Enschede weggepromoveerd zou zijn, valt nog te bezien. Om te beginnen was hij daar al 15 jaar kapelaan, veel langer dan gebruikelijk. Bovendien viel in Enschede niet zo veel meer op te bouwen. Hij was er eigenlijk wel zo'n beetje klaar. Daar kwam nog bij dat hij veel van zijn krachten had geleverd. Ariëns zelf heeft zijn verblijf in Steenderen, zeker aanvankelijk, als weldadig ervaren. Toen hij eenmaal weer op

Ariëns op 28-jarige leeftijd, in 1888, in zijn tweede jaar als kapelaan in Enschede. Fotograaf S. Goudsmit, Haverstraat Enschede - Drienerstraat Hengelo. Collectie: Ariëns Comité

krachten was, begon hij vanuit Steenderen zijn vleugels steeds meer landelijk uit te slaan. Want daar lag nu een heel arbeidsterrein voor hem open. Wat hij in het 'laboratorium' Enschede al experimenterend had opgebouwd (arbeidersverenigingen, vakbonden, drankbestrijdingsorganisaties), was zich al als een exportartikel over heel katholiek Nederland aan het verspreiden.

Vanuit zijn betrekkelijk rustige plek in Steenderen kon hij daar nu nog meer aandacht

aan geven. Talloze malen is hij per trein de IJssel overgestoken om in den lande toespraken te houden, adviezen te geven en verenigingen te organiseren, kortom om te inspireren en te stimuleren. Rond 1910 was er haast geen plaats van belang meer of de katholieke arbeiders waren er verenigd volgens Ariëns' richtlijnen. Overal had hij zijn navolgers. Als een spin in het web leidde hij vanuit Steenderen en vanaf 1908 vanuit Maarssen de uitbouw van de katholieke organisaties. Sinds de dood van Schaepman [1] in 1903 was hij de ongekroonde voorman der katholieken, maar dan wel van uit de achtergrond. Meer dan de bisschoppen of de officiële katholieke politici was hij de organisator, de door velen geraadpleegde aanvoerder en inspirator. Organiseren was inderdaad zijn lust en zijn leven. Hij werkte daarbij graag volgens een driedelige opzet. Allereerst bracht hij op basis van solidariteit mensen bijeen (vereniging), vervolgens dienden zij zich met elkaar bewust te worden van waarheid en recht (vorming) en op basis daarvan konden zij dan mensen en toestanden hervormen (hervorming). Deze volksorganisatie zou moeten leiden tot volksontwikkeling en deze (langs democratische weg) tot volksinvloed en uiteindelijk tot volkswelvaart. De kracht van Ariëns was dat hij zowel een denker als een doener was, een inspirator en een organisator.

Het afscheid van Ariëns als kapelaan te Enschede vóór de (toenmalige, neo-gotische) Jacobuskerk aan de Oude Markt in 1901. Links de nog altijd bestaande pastorie aan de Langestraat 51 met op de hoek van de bovenverdieping de kamer van Ariëns.
Collectie:Ariëns Comité

Drankbestrijding als katalysator

In zijn Steenderense periode (1901-1908) hield hij zich vooral bezig met de uitbouw van de drankbestrijding. Had hij niet al in zijn Enschedese tijd zo rond 1895 moeten constateren: *"Ik had jaren gewerkt met veel ijver. Ik stond er mee op en ging er mee naar bed, Zondag en in de week. En toen ik alles overzag en mij afvroeg of de arbeiders flink vooruitgegaan waren, of de loonsverhooging meer welvaart had gebracht, moest ik bekennen: neen. Het gaf niets, als wij de jeneverfles niet stuk sloegen."* [2] Na het spontane aanbod van drie arbeiders bij gelegenheid van zijn 12½-jarige priesterjubileum in februari 1895 om geen druppel jenever meer te gebruiken, was dat voor hem het startsein om een katholieke geheelonthoudersvereniging Het Kruisverbond op te richten, later Sobriëtas geheten. Maar zo algemeen was het drankprobleem, dat ook veel vrouwen en kinderen er direct of indirect het slachtoffer van waren. Al snel volgden een anti-drankvereniging voor vrouwen, de Mariavereniging, en ook voor echtparen, de St. Annavereniging. Deze echtelieden beloofden hun kinderen tot hun twaalfde jaar van de drank te houden. Daarna was er blijkbaar geen houden meer aan. Zozeer was de drank een alom aanwezig ondermijnend element in het sociale leven.

Voor de Mariaverenigingen ontwikkelden zich spectaculair. Met dit vrouwelijk aandeel in de drankbestrijding boorde Ariëns als het ware een goudmijn aan. Al snel waren deze vrouwenverenigingen de actiefste onder alle parochiële verenigingen en ontwikkelden zij zich tot de motor, de katalysator van heel het katholieke leven. Ariëns zou later dan ook verklaren: *"Maar de drankbestrijding doet heel wat meer dan de Christelijke Matigheid in eere herstellen. Ze is een groote SOCIALE DRIJFKRACHT. ... Daar is geen enkel belangrijk werk – charitatief of zuiver religieus – tot stand of bloei gekomen, of de Mariavereniging nam het initiatief of was er de stuwkracht van"* [3]. Ook de drankweer bleek een succesvol exportartikel en ten tijde van de Eerste Wereldoorlog waren meer dan honderdduizend katholieken er bij aangesloten [4]. Samen met drankweeorganisaties van andere gezindten (zoals de Blauwe Knoop) zorgden zij er voor, dat Nederland rond

Groepsfoto van de Maria Naai Vereniging van de Jacobusparochie van Enschede, opgericht in 1895. Fotograaf P. Weise. Collectie: Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen.

1920 verlost was van het drankprobleem als volksvijand nummer één, zoals in de 19e eeuw nog het geval was, toen zij bekend stond als de “Gesel der eeuw”.

Inspirator van het Rijke Roomse Leven

Met de emancipatie van de katholieke arbeider bewoog Ariëns zich nog op politiek-maatschappelijk terrein, met de drankbestrijding verenigde hij de katholieken ook op het niveau van de ethiek en de moraal. We betreden daarmee immers het terrein van de matigheid en de ascese, er wordt een offer gevraagd. Ging het hem in zijn Enschedese periode nog vooral om maatschappelijke gerechtigheid, nu tilde hij zijn doelstellingen ook naar het niveau van de (sociale) ethiek en stuwde hij ook het katholieke volksdeel in die richting. Een nieuw verschenen dissertatie over Ariëns [5] onderscheidt drie fasen in het optreden van Ariëns, waarbij hij de katholieken tot resp. maatschappelijke, godsdienstige en missionaire bewustwording trachtte op te stoten, drie fasen die in grote lijnen corresponderen met zijn Enschedese, zijn Steenderense en zijn Maarssense periode.

We zagen al dat hij op het meer ethische niveau vooral de vrouwen als zijn medestanders vond. Een volgende stap was, dat Ariëns nu ook de vrouwenemancipatie ter hand nam. En zo ontstonden de katholieke vrouwenverenigingen, die zich eveneens in een gestaag tempo over het hele land verspreidden. Met name de plaatselijke afdelingen van het Katholiek Vrouwengilde

Groepsfoto van de leden van de eerste Mariavereniging in Nederland te Enschede, gesticht door dr. A. Ariëns.

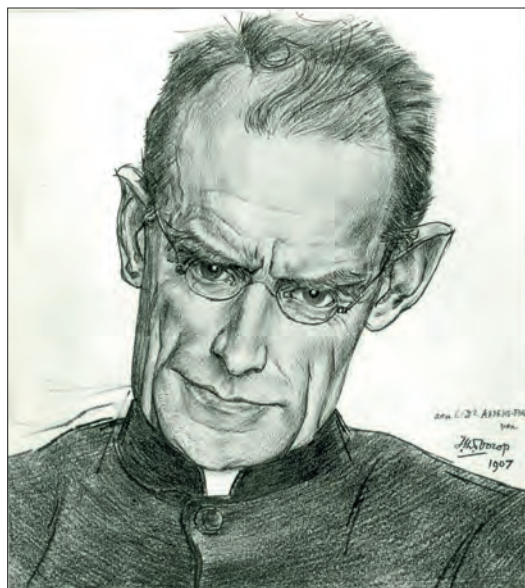
Fotograaf E. Rabbers.

Collectie: Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen.

hebben bijgedragen aan een steeds dieper en inniger katholiek parochieleven. De vele priesterroepingen en de missionaire beweging (rond 1940 was 10% van alle missionarissen ter wereld Nederlander [6]) worden hiermee in verband gebracht: met de meisjes en vrouwen, die in deze sfeer van de katholieke vrouwengilden opgevoed, als moeders hun kinderen in een missionair-religieuze geest opvoedden. Zo kon het gebeuren, dat aan het eind van de Eerste Wereldoorlog katholiek Nederland over een goed georganiseerd netwerk van allerlei maatschappelijke en godsdienstige verenigingen beschikte. Dit in schril contrast tot de als los zand aan elkaar hangende bevolkingsgroep van vóór 1853. Zo langzamerhand kwamen al de contouren van een echte katholieke zuil te voorschijn. Alles bevond zich echter nog op het gezonde niveau van de emancipatie. Latere uitwassen in de vorm van te ver doorgevoerde 'apartheid', zoals geitenfokverenigingen op katholieke grondslag, waren nog niet aan de orde. Van heel deze ontwikkeling was Ariëns het middelpunt. Kardinaal de Jong, tevens kerkhistoricus, verwoordde dit aldus: "*Wie de geschiedenis van katholiek Nederland omtrent 1900 wil schrijven zal onmogelijk voorbij kunnen gaan aan de figuur van Ariëns. Allereerst om die reden, dat hij hem overal zal ontmoeten, omdat Ariëns op alle terreinen van het katholiek leven overal de hand in had*" [7]. Dit wordt bevestigd door wat Mgr. Hoogveld zei in zijn toespraak bij gelegenheid van de begrafenis van Ariëns: "*Geen werk van betekenis in de laatste veertig jaar bleef hem vreemd. Hij heeft het begonnen, gesteund of bevorderd.*" [8] Bijna geen vereniging of organisatie in katholiek Nederland of Ariëns was er actief bij betrokken. Dat gold ook voor de Katholieke Universiteit Nijmegen, die in 1923 gesticht werd. Ariëns ijverde vooral voor een leerstoel Missiologie [9].

Leermeester van de minister-president

Onder deze omstandigheden, met een goed georganiseerde, maar nog aan het begin van zijn emancipatie staande katholieke bevolkingsgroep, vonden op 3 juli 1918 de eerste verkiezingen in Nederland plaats volgens het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Dit leidde tot een grote nederlaag voor de liberale partijen en

*Ariëns op 47-jarige leeftijd, in 1907, als pastoor van Steenderen getekend door Jan Toorop.
Collectie: Ariëns Comité.*

winst voor de socialisten en confessionelen, in het bijzonder de katholieken. De katholieken mochten ook de minister-president leveren. Dat werd de jonge, pas benoemde gouverneur van Limburg, Ruijs de Beerenbrouck. Hij was afkomstig uit Maastricht en daar gevormd door en opgeklommen binnen Sobriëtas, de katholieke matigheidsbeweging. Een pupil dus van Ariëns. Zij kenden elkaar ook persoonlijk heel goed. Het kabinet Ruijs kende nog een belangrijk minister die Ariëns als zijn leermeester beschouwde, P.J.M. Aalberse, minister van Arbeid. Begin jaren twintig leverde hij een aantal uitstekende sociale wetten af, o.a. de werkdag. Indirect laat zich hierin de invloed van Ariëns vermoeden. Hetzelfde kan gezegd worden over het mislukken van de revolutie van Troelstra, waarmee het pas aangetreden kabinet Ruijs de Beerenbrouck zich geconfronteerd zag in november 1918. Vooral dankzij de loyale houding van de confessionele vakbeweging, in het bijzonder de katholieke, kon de regering de revolutiedreiging het hoofd bieden. Welke rol Ariëns op de achtergrond van dit en ook het volgende kabinet Ruijs de Beerenbrouck heeft gespeeld is niet te achterhalen, maar het zal duidelijk zijn, dat het rode kapleunke uit Enschede zich in hogere gremia bewoog dan die van de Enschedese volkswijken

Ariens als emeritus-pastoor, op 67-jarige leeftijd, in 1927, één jaar vóór zijn dood. Fotograaf onbekend.
Collectie: Ariëns Comité

de Krim en Sebastopol. Inmiddels had ook zijn bisschop, Mgr. Van de Wetering, oog gekregen voor de verdiensten van zijn 'enfant terrible'. Lange tijd had hij het vooruitstrevend optreden van Ariëns met argwaan gevolgd, maar in oktober 1919 toonde hij aan dat zijn gereserveerde houding was omgeslagen in bewondering. Op zijn voordracht ontving Ariëns toen de pauselijke onderscheiding 'Geheim kamerheer van de paus'. Sindsdien mocht Ariëns zich monseigneur noemen.

Ariëns stierf in 1928, na voordien al enige jaren verpleegd te zijn geweest. Daardoor was hij al vanaf 1925 feitelijk van het kerkelijk en politiek toneel verdwenen. Zijn begrafenis bracht duizenden op de been en was een manifestatie van grote dankbaarheid en afhankelijkheid. Op dat moment bevond het katholieke volksdeel zich in een nog immer uitdijend organisatieverband van verenigingen op politiek, maat-

schappelijk, sociaal, cultureel en godsdienstig niveau. Uiteindelijk zou deze zuilvorming zich ontwikkelen tot de situatie die wij plegen aan te duiden met de term het Rijke Roomse Leven. De Nijmeegse historicus Peter Nissen omschreef dit ooit als: *".. de meest grootse, meest zelfverzekerde en wellicht ook meest wanhopige poging tot kerstening van de samenleving die de geschiedenis van het christendom in West Europa ooit te zien heeft gegeven."* [10] Een van zijn voorgangers, prof. M. Spiertz had toen al over de grondlegger daarvan gezegd: *"Door het uitzonderlijke van zijn wezen en werken is hij nergens onder te brengen noch in de conventies van zijn noch in die van onze tijd"* [11]. Dat laatste zou er wel eens de reden van kunnen zijn dat we ten aanzien van Ariëns wat onthand staan, en vaak niet veel verder komen dan kwalificaties als 'de verdienstelijke kapelaan van Enschede'. Maar ook andere factoren hebben er toe bijgedragen, dat Ariëns sinds de jaren '60 onderge-

Voormalig minister-president Ruijs de Beerenbrouck houdt een toespraak bij de onthulling van het standbeeld van Ariëns, op het Ariënsplein te Enschede, zes jaar na diens dood, op 16 juni 1934.

Collectie: Katholiek Documentatie Centrum, Nijmegen.

waardeerd is geraakt. Sindsdien heeft het verschijnsel verzuiling een negatieve bijklank gekregen en ook het beeld van het Rijke Roomse leven heeft flinke deuken opgelopen. Met beide wordt Ariëns geassocieerd. Zijn voorliefde voor de matigheid strookt niet met de 'idealén' van onze consumptiemaatschappij. En zelfs in zijn eigen Twente heeft hij last van het gegeven dat men liever niet meer herinnerd wordt aan de (ellende van de) textielindustrie. Pas als deze historische verschijnselen waar Ariëns mee wordt geassocieerd, weer een zekere herwaardering zouden krijgen, bestaat de kans dat ook Ariëns weer in het juiste perspectief belicht zal worden.

Noten

- 1 Dr. H.J.A.M. (Herman) Schaepman (Tubbergen 1844 – Rome 1903). Priester, politicus, docent, dichter. Katholiek emancipator vóór Ariëns.
- 2 Ariëns, Toespraak Kweekschool Hilversum, 19

- december 1915, gecit. in: Gerard Brom, Alfons Ariëns. 2 dln. Amsterdam, Urbi et Orbi, 1941. XV + 631 + 741 p. ill. lit. reg. Deel 1, p. 432
- 3 Ariëns, 'Volkskwaal Volksleger Volkszegen'. In: Sobriëtas 9. Den Bosch, 1928, XXII, 17, gecit. in: Gerrit F. Deems, Een 'andere' Ariëns. De Doctrina Socialis van Dr. Alfons Ariëns (1860-1928), p. 248-249.
- 4 Gerrit F. Deems, Een 'andere' Ariëns. p. 247
- 5 Gerrit F. Deems, Een 'andere' Ariëns. De Doctrina Socialis van Dr. Alfons Ariëns (1860-1928), Nijmegen 2011. Hiervan is ook een handelseditie verschenen bij Uitgeverij Van de Berg: Almere, 2011, 394 p.
- 6 Jan Roes, Het groote missieus, dissertatie 1974. In: Deems, p. 334 e.v. Jan Roes, Het groote missieus: 1915-1940. De missiemotivatie van de Nederlandse katholieken. Bilthoven: Amboboeken, 1974. In: Deems, p. 6
- 7 J. Kardinaal de Jong, 'Voorwoord', in: Gerard Brom, Alfons Ariëns. Nieuwe uitgaaf met een voorwoord van zijne eminentie Johannes Kardinaal de Jong. Het Spectrum, Utrecht/Brussel, 1950, 697 p. pag. 9-11.
- 8 J. Hoogveld, Lijkrede op Mgr. Alphonsus Maria Augustus Josephus Ariëns. Uitgesproken op 11 augustus 1928 te Maarssen door Mgr. Prof. Dr. J.H. Hoogveld. In: H. van Ooijen, Ariëns priester, p. 97 e.v. (p. 103).
- 9 J. Hoogveld, 'De missiologische leerstoel aan onze katholieke universiteit'. In: Het missiewerk, jrg. XI, 1929-1930, p. 120-121. In: Deems, p.341-342
- 10 Prof. Nissen bij de opening van de tentoonstelling "Roomsch in alles", Catharijneconvent Utrecht 1996. In: Pieter de Coninck en Paul Dirkse, Roomsch in alles. Het rijke roomse leven 1900-1950. Zwolle-Utrecht: Waanders-Museum. Catalogus bij de gelijknamige tentoonstelling in Museum Catharijneconvent te Utrecht, 23 maart-30 juni 1996
- 11 uitspraak van de inmiddels overleden kerkhistoricus Matthieu Spiertz, gedaan in een persoonlijk gesprek met Deems. In: Gerrit F. Deems: De Doctrina Socialis van Dr. Alfons Ariëns. Een filmische reportage. Ariëns Lezing 20 mei 2005. Op website www.arienscomite.nl/ariënslezingen